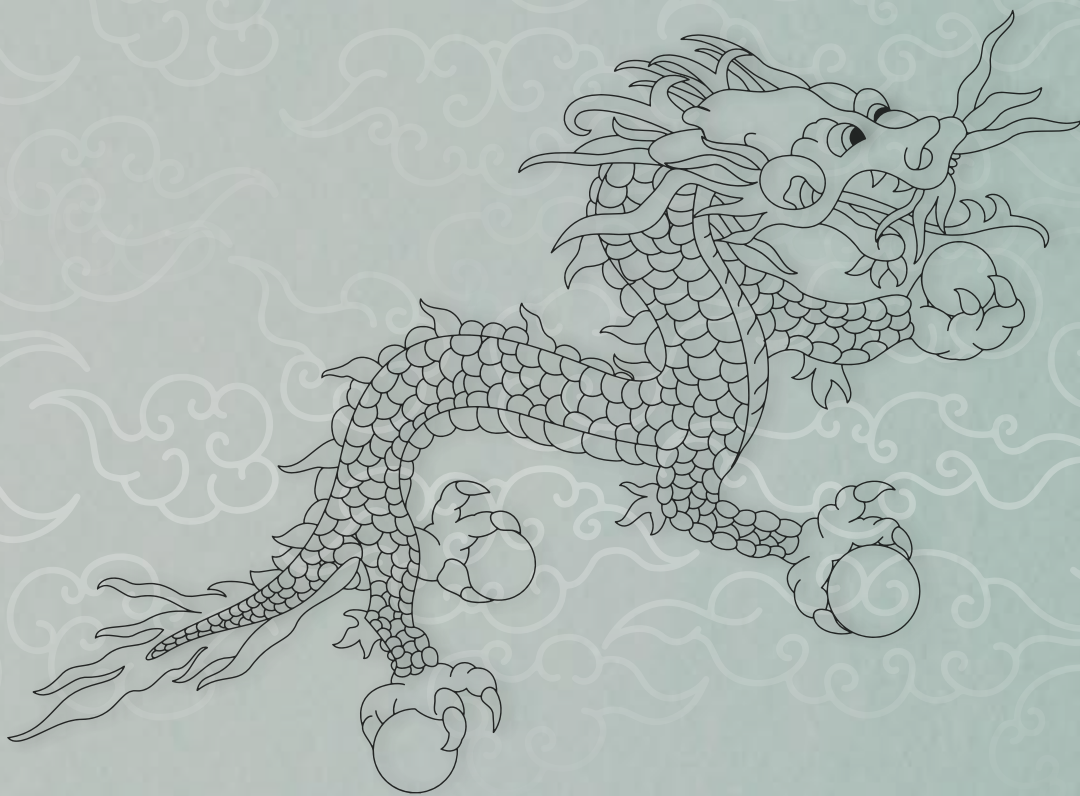

KERÉKNYOMOK

TÁRSADALMI, ORIENTALISZTIKAI ÉS BUDDHOLÓGIAI FOLYÓIRAT

2023

Kereknyomok 2023/15. szám

Társadalmi, orientalisztikai és buddhológiai folyóirat

Kiadja A Tan Kapuja Buddhista Főiskola
A szerkesztőség címe 1098 Budapest, Börzsöny utca 11.
E-mail kereknyomok@tkbf.hu
DOI [DOI 10.56213/Kerekny.15.2023](https://doi.org/10.56213/Kerekny.15.2023)

Szerkesztőbizottság Agócs Tamás
Birtalan Ágnes
Dezső Csaba
Fórizs László
Porosz Tibor
Sárközi Alice

Tanácsadók Fajcsák Györgyi
Kelényi Béla
Wojtilla Gyula
Zsolnai László

Főszerkesztő Hidas Gergely

ISSN 1788-3865

Lapterv, tipográfia Ivanics Zsolt

Nyomda Tibuktu Bt

Ára 1950 Ft

A borítón Bhután nemzeti szimbóluma, a Mennydörgő Sárkány (*druk*) látható
Készítette: Ivanics Zsolt

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 Porosz Tibor**
A Buddha szubsztanciaellenes negatív ontológiája
- 43 Kelényi Béla**
A tükrö(zödés)t néző *bódhiszattva*
- 61 Király Gábor**
Cselekvési kiindulópontok – A cselekvőképesség szociológiai és buddhista szemléletű tárgyalása
- 80 Gelle Zsóka**
Tibeti források sNgags 'chang Shākya bZang po életéről
- 98 Gáncs Nikolasz**
Shingon buddhista temetés Japánban egy külföldi szemével
- 113 Majer Zsuzsa**
A 10. *bogd* beiktatása – az első visszhangok és hatás a mongol szertartásrendszerre
- 137 Karma Ura**
Az Össz nemzeti Boldogság: teljességre törekvő fejlődés
- 168 Françoise Pommaret**
A női vallásgyakorlók szerepének megerősödése a mai Bhutánban
- 185 Valcsicsák Zoltán**
Bódhiszattva vállalkozók Bhutánban

KRITIKÁK, RECENZÍÓK

BHUTÁN

- 199 Donald S. Lopez Jr.**
– Thubten Jinpa. *Dispelling the Darkness. A Jesuit's Quest for the Soul of Tibet*. Cambridge MA, London: Harvard University Press, 2017. (Kuzder Rita)
- 203 The Amṛtasiddhi and Amṛtasiddhimūla. The Earliest Texts of the Haṭhayoga Tradition.**
Critically edited and translated by James Mallinson and Péter-Dániel Szántó. Pondicherry: IFP EFEO, 2021. (Törzsök Judit)
- 209 Summaries in English**
- 129 Valcsicsák Zoltán – Zsolnai László**
Bhután, a Mennydörgő Sárkány és az Össz nemzeti Boldogság földje
- 132 Karma Phuntsho**
Bevezetés a bhutáni buddhista hagyományokba

MAJER ZSUZSA

A 10. *bogd* beiktatása – az első visszhangok és hatás a mongol szertartásrendszerre

A Dalai Láma 2023. március 8-án egy dharamshalai eseményen bemutatta a nyilvánosságnak a mongol buddhizmus új főlámáját, a 10. *bogd*-ot, egy jelenleg nyolcéves gyermeket. Azóta a *bogd* már Mongóliában tartózkodik, és készülnek a trónra ültetés szertartására. Ez kétségkívül nagyon fontos a mongol buddhizmus szempontjából, ráadásul a 9. *bogd* 2012-es halála óta csak most került erre az igen várt eseményre sor. Legfontosabb részükre mégis az, hogy a kinevezett *bogd* mongol gyermek, így hosszú ideje végre először töltheti be a pozíciót hazai személy. Mindez Kína Mongóliának a tibetiekkel, tibeti buddhizmussal való kapcsolataira adott eddig is komoly reakciói miatt kockázattal is jár a jelen politikai környezetben. E cikkben a történeti és politikai háttér felvázolása után a beiktatása körüli eseményeket, (főleg mongóliai) visszhangokat összegzem, megemlítem a megnevezésekor újra szárnyra kelt, 20. század eleji népdalrészletet, kitérek a vallásgyakorlat szempontjából fontos, a megnevezése és beiktatása következtében beálló szertartásrendbeli változásokra, és közreadom a 10. *bogd* hosszú-élet imájának fordítását, mely a Dalai Láma tollából származik.

Kulcsszavak: tibeti buddhizmus, mongol buddhizmus, *bogd*, *bogdo*, *khutagt*, *qutuytu*, *tulku*, *sprul sku*

Bevezetés

A *bogd* (t. *rje*, sz. *svāmin* „mester”), *bogdo gegeen* („fényességes mester”), vagy más néven *jewzundamba khutagt*,¹ „nemes szent mester,” a mongol buddhizmus fő egyházi méltósága. A cím első viselője Öndör gegeen („Őfényessége”) Zanabazar (t. *ye shes rdo rje*, sz. *jñānavajra* „a bölcsesség vadzsrája”) volt (1635–1723). Címét az 5. Dalai Lámától kapta aki 1650-ben elismerte őt Tāranātha újraszületéseként. Emellett a *bogd* vagy *jewzundamba khutagt* tisztségét betöltő személyt a tibeti buddhizmus harmadik legfontosabb alakjaként szokták emlegetni – olyan értelemben, hogy a Dalai Láma és a Pancsen Láma után a legfontosabb tisztséget tölti be a mongol buddhistáknak a másik két tisztséghez hasonlóan szintén *gelug* (t. *dge lugs*) iskolabeli fejeként. Ugyanakkor persze minden más irányzatnak (*szakja*, mongol ejtésben *saja*, t. *sa skya*, *karma kagyü*, *garma garjid*, t. *kar*

1 Címének első fele a t. *rje btsun dam pa*, „szent nemes tisztetreméltó/Úr” megfelelője, a cím második felében szereplő *khutagt*, tibeti átbetűzésben *ho thog tu* tibeti megfelelője a t. *'phags pa*, sz. *ārya*, „nemes, szent, kiemelkedő”.

ma bka' brgyud, stb.)² is megvan a maga feje, és annak hívei számára természetesen az a fontosabb alak. Azonban a *gelug* irányzatban belül valóban ő a harmadik legnagyobb tisztség betöltője, igen jelentős a szerepe. Különösen korunkban, amikor Mongólia Tibet függetlenségének elvesztése óta kiemelkedően fontos, mint ország, ahol a tibeti buddhizmus szabadon gyakorolható, ráadásul ma is és egykor is különösképpen a *gelug* irányzat van jelen (a *nyingma*, t. *rnying ma*, jelentős elterjedése, és más irányzatok egy-két kolostora mellett). Fontossága még talán tovább is nőtt jelenleg a Dalai Láma idős kora valamint a Pancsen Láma tisztségének (az akkor mindössze hatéves 11. inkarnációt 1995-ös megnevezése után három nappal elrabolták) betöltetlensége miatt.

Történeti háttér

Öndör geegen Zanabazart követően a 2. *bogd* is mongol volt, halála után azonban a mandzsu császár, Qianlong (1711-1799) 1758-ban rendeletben rögzítette, hogy a következő újraszületést csak Tibetben lehet keresni, nem lehet mongol. Ezután mindegyik *bogd*, tehát a mongol buddhizmus főláma, vezetője mindig tibeti származású volt. Később a 8. *jewzundamba khutagt* (1869-1924) a mandzsu dinasztia bukása után rövid ideig világi uralkodó is lett, 1911-től 1921-ig, amikor a függetlenségét kikiáltó Mongólia káni trónjára is ültették. Ezen időszak alatt a *bogd khan* („kán mester”) címet viselte. 1924-es halála után a vallási elnyomás időszakában sokáig nem volt lehetőség újabb *bogd* megnevezésére és trónra ültetésére.³

A 8. *bogd* 1924-es halála után nem lett új feje a mongol buddhizmusnak, újraszületésének kiválasztását (*khoid dūr todruulakh*) 1929-ben be is tiltották, majd később a kolostorrombolások időszaka után a vallás teljes ellehetetlenítése évtizedekig, a rendszerváltásig tartott, 1990-ig. De még a rendszerváltás után is sokára került csak sorra a mongol buddhizmus feje új inkarnációjának kérdése, hosszú megszakítás után.

A 9. *bogd*, szerzetesi nevén Jambalnamdolchoijijantsan (t. 'jam dpal rnam grol chos kyi rgyal msthan, 1932-2012) négyévesen lett megnevezve újraszületésként, melyet Reting rinpoce (Raden rinbüüchi, t. rwa sgreng rin po che) erősített meg 1936/37-ben. 1961-ben Indiába emigrált, ahol 1991-től Dharamshalában élt. Tisztségét 1992-ben erősítette meg a Dalai Láma a trónra ültetés szertartásával (*sentiid zalakh*, t. *seng khri*, „oroszlános trónus”-ra ültetni), és állította ki erről a megfelelő iratot. Ezután 1999-ben érkezett először Mongóliába, ahol többek között az Erdenezuu kolostorba vitték (Öwörkhangai megye, Kharkhorin) ahol Kālacakra *dzsenang* (*tsagiin khürdenii dagan soyorkhol / jenan*, t. *dus 'khor rjes snang*) megerősítő beavatást tartott. Mongóliai trónra ültetésére is ekkor került sor, a mongol egyházban is 9. *bogd*-ként elismerték. Viszont a vízuma hamarosan lejárt, és vissza kellett térjen Indiába. Dharamshalában azonban rengeteg

-
- 2 Cikkemben, mivel az mai mongóliai vonatkozású, a szakszavakat mongolul adom meg (ez több esetben a torzított mongolos ejtésű tibetit jelenti), ezt követi zárójelben a tibeti megfelelő Wylie átírásban, majd az esetleges szanszkrit párhuzam. Ejtett tibeti alakokat ezekben az esetekben nem adok meg. Néhány, az olvasó által feltételezhetően ismert kifejezés esetében, mint például a különböző mongol irányzatok vagy tibeti kolostorok nevei, inkább a tibeti alakot használom ejtett formájában magyaros alakban (és mongol ejtett alakját csak a zárójelben tüntetem fel, esetleg el is hagyom). Klasszikus mongol formát (mong.) csak ott tüntetek fel, ahol a történeti párhuzamok miatt feltétlen szükségesnek érzem.
- 3 A *bogdok*ról az alábbi forrásokból érdemes például tájékozódni: Bawden 1961, Bareja-Starzyńska 2018, a tisztség első betöltőjéről, Öndör geegen Zanabazarról: Bareja-Starzyńska 2009-2010, Bareja-Starzyńska 2015, Majer 2020, Majer 2016, Majer 2012.

mongol tanítványa is volt. Később 2009-ben az akkori államelnök, Ts. Elbegdorj Mongóliába hívta, 2010-ben állampolgárságot adott neki, 2011-ben pedig hivatalosan is kinevezte a mongol buddhizmus fejének (*mongol burkhan shashny tergüün*). Ekkor már 79 éves volt. A 9. *bogd* 81 évesen hunyt el Mongóliában 2012. március 1-én, azaz a Holdújév tavaszi első havának nyolcadik napján (*khawryn tergüün saryn shiniin naim*), miután már az év végén legyengült a szervezete, de tanítványai, szerzetesek és világi gyakorlók igyekeztek halálát szertartásokkal, gyógyító szertartásokkal (*gürem*, t. *sku rim*), *mandala*- és egyéb felajánlásokkal, hosszú-élet imákkal is kitolni, mert a mongolok nem tartják szerencsésnek a 80 évesen bekövetkezett halált.⁴

Tehát a 9. *bogd* is tibeti származású volt. Az, hogy 265 év elteltével (az 1758-as mandzsui rendelet óta) most végre újra mongol személy lett megnevezve *bogd gegeen*-ként, igen fontos a mongolok számára. Valójában azonban a politikai körülmények ma sem teszik ezt egyszerűvé. Mongólia ugyan független, szabad vallásgyakorlatot biztosító ország, ahol ez csak és kizárólag a mongol buddhista egyház ügye, viszont a mongol buddhizmus szoros és ma is élénk tibeti kapcsolatai miatt és amiatt, hogy éppen a Dalai Láma nevezte meg és ismerte el az újraszületést, miközben a nagy szomszéd Kína, ez mégis következményekkel járhat.

Politikai vonatkozások

Politikailag is különös súly helyeződik tehát most erre a tisztségre, valamint arra, hogy tizenegy év elteltével (a 9. *bogd* 2012-ben hunyt el) most végre beiktatásra kerül az aktuális újraszületés. Ennek jelentősége abban áll – és pontosan ez teremt politikailag igen kényes helyzetet a térségben – hogy jelenleg nincs a tibeti buddhizmusban elismert Pancsen Láma, a Dalai Láma pedig már igen idős. Ezen tisztségek, valamint bármely más újraszülető láma, *tulku* (t. *sprul sku*, ennek megfelelője a mongol *khuwilgaan* szó), aktuális újraszületéseinek kiválasztására, elismerésére, beiktatására pedig mindig egy magasabb rangú, tehát felettük álló láma, így a mongol *tulkuk* esetében is legtöbbször a Dalai Láma és a Pancsen Láma jogosult.⁵ Egyikük halála esetén ők hivatottak egymás újraszületéseinek beiktatására, kiválasztásukban hagyományosan a régens is részt vesz (ahogy a Reting rinpocshe, t. *rwa sgreng rin po che* a jelenlegi Dalai Láma esetében is), mellettük még a *bogd* jöhet szóba a harmadik legmagasabb tisztség betöltőjeként erre a feladatra. A már idős Dalai Láma esetlegesen bekövetkező halála esetén feltételezhető, hogy Kína saját politikája részeként el fog ismerni egy saját maga által választott Dalai Lámát, ugyanúgy, ahogy ezt a Pancsen Láma esetén is tette, ugyanakkor a tibeti buddhizmus iskolái, a *gelug* vonal, a Kína által már „kiiktatott” Pancsen Láma híján a *bogd* segítségével esetlegesen mégis beiktathatja a hagyományos módon kiválasztott új Dalai Lámát. Ennek pedig nyilvánvalóan következménye lenne Kína részéről, gondoljunk arra, hogy a Dalai Láma pusztá látogatásai Mongóliában mekkora következményekkel, korlátozásokkal, kereskedelmi-gazdasági ellehetetlenítéssel jártak Mongólia számára –

4 <https://news.zindaa.mn/4irm?fbclid=IwAR3Er5B-G6mOAILQIEJaLv5ezZvp1L9ED8hEuagLnHLEfXvp2EsmML-hAlu4> [megtekintve: 2023.05.14.]

5 A rendszerváltás utáni mongol *tulkuk*, azaz (egyes esetekben a *khutaqt* esetleg a *gegeen* vagy *gegeenten*, „fényes-séges, intelligens, megvilágosodott,” címet viselő) *khuwilgaan*-ok (szám szerint 2022-ig 22, ez azóta néhánnyal növekedett) nagy részét a 14. Dalai Láma ismerte el, egy részüket azonban a 9. *bogd*, és egyetlen közülük Gurudeva Rinpoche, aki egy a rendszerváltás idején Mongóliába került és az újjáéledést nagyban támogató tibeti láma volt (egyébként a Dalai Láma által betöltött *shügden* (tibeti ejtésben *shugden*, t. *shugs ldan*) gyakorlatainak követése miatt került gyakorlatilag száműzöttként Mongóliába).

ezért is szüntek meg beutazásai 2016 után. Ráadásul, a Dalai Láva arra is utalt már – bár tett olyan kinyilatkoztatást is, hogy nem fog újraszületni, de később más tartalmúakat is –, hogy a Kína területére eső területeken nem fog testet öltetni, így fennáll például Indián kívül annak a lehetősége is hogy, Nepál, Bután, vagy akár Mongólia területéről választják majd ki. Eddig mindössze egyetlen esetben töltötte be mongol személy ezt a rangot, a 4. Dalai Láva esetében, azaz csak egyetlen mongol származású Dalai Láva volt a tizennégy közül. A Dalai Láva cím mongol eredetű, hiszen Altan kán adományozta azt elsőként Szönam Gyacho-nak (Sonomjamts, t. bsod nams rgya mtsho) 1578-ban (bár, mivel a címet ketten posztumusz is megkapták, ő harmadik lett a sorban). Tehát, a 14. Dalai Láva halála esetén amennyiben lesz ismét újraszületés, azt akár a mongolok között is kereshetik, elismerhetik, vagy éppen az is lehetséges, hogy a mongoloknak, pontosabban a *bogd*-nak a kiválasztásában, kinevezésében szerepe lesz. Azt azonban már most is elmondhatjuk, hogy mindkét pozíció betöltőjére nagy politikai nyomás nehezedik.

Annak tehát, hogy mostantól újra be van töltve a *bogd* tisztsége, a tibeti buddhizmust tekintve ez a jelentősége, politikai téren ez a kockázata. Többen ezzel hozták kapcsolatba a Dalai Láva rossz hírbe hozásának kísérletét is (amely arra épült, hogy egy, a hozzá az emelvényre felengedett indiai kisfiút nyelvének szopogatására szólított fel; ez egy más kultúrák számára ismeretlen, és így érthetetlen, visszatetszést keltő tibeti hagyomány megjelenése volt csupán egy nyilvános helyzetben, sajnos a szükséges magyarázat nélkül⁶), mely egy akkor már vagy egy hónappal azelőtti eseményből kivágott képsor interneten, különböző közösségi felületeken történt gyors terjedése volt, közvetlen a *bogd* Dalai Láva általi megnevezésének híre után. Emögött sokak szerint a kínaiak erre reagáló lejáratókampánya rejtezett. Ugyanez a politikai feszültség lehet amögött is, hogy állami, kormányzati részről Mongóliában semmiféle reakció nem történt még a 10. *bogd* bemutatása nyomán, nincs közzétéve semmilyen hivatalos álláspont. Mindezt tetézi, hogy a gyermek mongol-amerikai kettős állampolgár, mely tény politikailag szintén további feszültséget teremt. Mivel egy ikerpár tagja lett *bogd*-ként megnevezve, még olyan vélemények is felmerültek, hogy ez akár egy esetleges, a Pancsen Lámához hasonló elrablás megnehezítését is szolgálhatja.

Jelen cikkem azonban nem erről, nem a politikai vonatkozásokról szól, nem is a különböző fenti feltételezések köré épül, inkább azt mutatom be, hogyan zajlottak az események Mongóliában a 10. *bogd* Dalai Láva általi bemutatása után, és szó esik egy-két fontos részletről, kapcsolódó hagyományról, egy, a 9. *bogd* történetével kapcsolatos párhuzam kapcsán gyakran emlegetett népdalról, és arról, hogy vallási értelemben, a mongol buddhizmus vallásgyakorlata tekintetében mit jelent beiktatása, például milyen változással jár a szertartásrendszerben.

A 10. *bogd* elismerése, bemutatása

A 10. *bogd* nyilvános bemutatása 2023. március 8-án, mely a víz nyúl évének tavaszi első holdhónapjának harmadik napja volt (*usan tuulai jiliin shinii* 3), Dharamshalában, Indiában, egy Cakrasamvara⁷ felhatalmazás (*awshig* vagy *wan*, t. *dbang*) programsorozat nyitó napján, az előkészítő

6 E szerint az idősek miután édességet, stb. adtak a gyermekeknek, viccesen kijelentik, amikor már nincs más mit adniuk, hogy „most már csak a nyelvemet tudod szopogatni.”

7 Cakrasamvara, tibetül Demchog (t. (*'khor lo*) *bde mchog*, *bde mchog 'khor lo*) vagy Khorlo Dampa (t. *'khor lo sdom pa*), mongolul *Demchig / Demchog*.

gyakorlatok megkezdése előtt történt meg, melyen, ahogy az ilyen eseményeken szokásos, nagyszámú, nagyjából 600 mongol is részt vett. A felhatalmazásra az ulánbátori Gandan avagy hosszabb nevén Gandantegchenlin (t. *dga'ldan theg chen gling*) főkolostor valamint egyes tibeti *tulkuk* kérésére került sor. A bejelentés így hangzott el: „Itt van velünk ma a mongol *khalkha jewtsundamba rinpoche* újrászületése. Elődeinek szoros kapcsolata volt Cakrasamvara Kṛṣṇācārya hagyományvonalával.⁸ Egyikük ennek a gyakorlatnak szentelt kolostort alapított Mongóliában.⁹ Úgyhogy az, hogy itt van ma velünk, nagyon szerencsés.”¹⁰ A bejelentés közben mutatott a Dalai Láma a közelében oldalt ülő nyolcéves gyermekre. Később a 10. *bogd*, akinek apja, anyja, ikertestvére és nagyanyja is részt vett az eseményen, *mandalafelajánlást* is tett a Dalai Lámának. A 10. *bogd* a Dalai Lámtól a Danzanjambalchoijiwanchig (t. bstan 'dzin 'jam dpal chos kyi dbang phyug) nevet kapta.

A gyermek, akiben a Dalai Láma megnevezte (a mongol nyelvben használt kifejezés erre a *todruulakh*, „tisztáz, világossá tesz, meghatároz”) a mongol buddhizmus főlámajának 10. reinkarnációját, egy az Amerikai Egyesült Államokban feltehetően 2015-ben született, kettős állampolgár, jelenleg nyolcéves kislány, aki egy két nővér után született ikerpár egyik tagja. Ez utóbbi tény miatt, illetve valószínűleg a szülők ezirányú döntéséből neve még nem ismert, annyit tudni, hogy Altannaryn Aguidai és Altannaryn Achiltai egyike. Apja Chinchuluuny Altannar egyetemi matematikaprofesszor, anyja az amerikában egyetemet végzett Narmandakhyn Mönkhnasan vállalatvezető (CEO, Monpolymet Group, bányászati és építészeti konglomerátum). Az ikrek egyben az egykori parlamenti képviselő Tsendingiin Garamjav unokái. Ő alapította a Monpolymet Group vállalatot, ugyanakkor a 9. *bogd* köreibé tartozott, adományozóként.¹¹ Tehetős családból származóként persze máris kritikák érik az aktuális újrászületést, sokan politikai, gazdasági befolyást emlegetnek a kiválasztása háttérében, mások persze azzal érvelnek, hogy a Buddha is királyi családba született, de az első *bogd gegeen* is Dzsingisz kán leszármazottaként (*chingis khaany altan urag / yazguur*, „Dzsingisz kán arany nemzetsége”), Tüsheet khan Gombodorj, azaz egy mongol kán fiaként látta meg a napvilágot.

Amint ez a kihirdetés megtörtént, a közösségi oldalak mongol lapjain, a mongol buddhizmushoz kötődő személyek lapjain, mongol lámák és a buddhizmushoz kötődő mongol szereplők lapjain stb. rögtön elkezdtek keringeni a hírek, melyekhez mindenki hozzátette saját véleményét is. Emellett, kolostorokban, valamint egyes buddhista központokban, de még a nagyobb mongol

8 A Kṛṣṇācārya vagy tibetiül Nagpopa hagyományvonal (mongol ejtéssel (*Demchog*) *nagbuwa / nagwochopa / krishnacharyaa*, mongol fordításban *Ikh khar yawdalt*, ejtett tibeti Nagpopa csöpa / Nagpo csöpa, t. *nag po (pa) spyod pa*, „sötét viselkedésű”) a tibeti buddhizmus Cakrasamvara gyakorlatainak egy-egy *mahāsiddhá*hoz (mongolul *düwchin*, t. *grub chen*) kötődő három fő hagyományvonalának egyike. A másik kettő a Luipa hagyományvonal (t. *lu'i yi pa, lu i pa, nya lto ba, nya'i rgyu ma za ba*, sz. Lüyipa, a „halbél-evő”), melyet leginkább a *gelug* iskolában gyakorolnak, és a *ghantapa(da)* vagy tibetiül *drilbu*pa hagyományvonal (t. *dril bu pa*, sz. Ghanṭāpa, „csengős”) hagyományvonal. Együttesen ezeket a *lu nag dril gsum*, „Luipa, Kṛṣṇācārya és Ghanṭāpa hármasa” néven emlegetik, ahol az első három szótág a három személyre, *mahāsiddhá*ra utal, neveik első szótagja. <https://studybuddhism.com/en/advanced-studies/vajrayana/tantra-advanced/what-is-chakrasamvara-practice> [megtekintve: 2023.05.14.]

9 A szoros kapcsolat arra utal, hogy Kṛṣṇācārya életrajzai közül az egyiket, a leghosszabbat Tāranātha írta, akit magát Kṛṣṇācārya *mahāsiddhá* újrászületésének, a *jewtsundamba khutagt*-okat avagy a *bogd*-okat pedig Tāranātha újrászületésének tekintik.

10 <https://www.dalailama.com/news/2023/preliminary-procedures-for-the-chakrasamvara-empowerment> [megtekintve: 2023.05.14.] <https://mn.dalailama.com/news/2023/preliminary-procedures-for-the-chakrasamvara-empowerment?fbclid=IwAR3Ib658tg7eQJAXsmG87-7Nloi927kksvtHjzpiUYPR5yqS7Jz5TJpgDgw> [megtekintve: 2023.05.14.]

11 Ts. Garamjav 2015-ben még a Forbes magazin által közölt 50 legnagyobb ázsiai üzletasszony listájára is felkerült, a mongolok közül elsőként.

szerzetesi közösséggel rendelkező indiai tibeti kolostorokban,¹² kolostoregyetemeken is az azt követő napokon rögtön megfelelő szertartásokat tartottak, többek között a 10. *bogd* hosszú-élet imáját olvasva.¹³ Ez is mutatja, hogy a mongolok, a mongol buddhisták számára ez mindenképpen egy jelentős pillanat. Ugyanakkor a mongol kormányzat máig nem kommentálta ezt a mongol buddhizmus tekintetében tulajdonképpen igen jelentős történést. A buddhizmus nem hivatalos államvallás, az erre vonatkozó törvényben az áll, hogy „Mongóliában az állam és a kolostorok/egyházi intézmények kapcsolata az állam a vallást tiszteletben tartja, a vallás az államot tiszteli elven alapszik” (*Mongol uls dakh' tör, süm khiidiin khariltsaa tör n' shashnaa khündetgej, shashin n' töröö deedlekh zarchimd ündeslene*).¹⁴ Vallási kérdésekben eszerint a törvény szerint az elnök felelős. Így történt, hogy 2009-ben az akkori elnök a 9. *bogdot* Mongóliába hívta, mongol állampolgárrá tette, és a Mongol buddhizmus fejévé hivatalosan is kinevezte. Ugyanezen alapult az is, hogy a következő elnök, Kh. Battulga a Gandantegchenlin kolostor főapátjának (*tergüün khamba*), D. Chojiamts-nak a 29. *khamba nomun khan* (t. *mkhan po chos rgyal*, „a Tan apát királya”)¹⁵ címet hivatalosan is megadta 2021 nyarán. Ezen törvény alapján tehát a jelenlegi elnök is megerősíthetné a 10. *bogd* elismerését, és hivatalosan is kinevezhetné, de pillanatnyilag ez még nem tűnik valószínűnek.¹⁶ A buddhizmus mégis a nemzeti identitás egyik alappillére, a magukat vallásgyakorlónak vallók jelentős része a buddhizmust jelöli meg vallásaként. Valamennyire ezt, a nemzeti identitás támogatását szolgálja az is, ahogy a rendszerváltás utáni újjáéledés után a mongol buddhizmust mint saját, egyedi jellemzőkkel rendelkező külön irányzatot emlegetik (tehát, mint mongol buddhizmust, és nem mint a tibeti buddhizmus egyes iskoláinak mongóliai jelenlétét).

A megnevezés előzményei

Menjünk vissza az időben. Azt ugyanis már régebb óta tudni lehetett, így már nem volt kérdés, hogy a 10. *bogd* mongol gyermekben testesült meg. A Dalai Láma már évekkel ezelőtt, 2016. novemberében, még utolsó mongóliai útján,¹⁷ egészen pontosan november 23-án egy repülőtéren tartott sajtótájékoztatót jelentette be, hogy a 10. *bogd* már (épp akkoriban) megszületett, mégpedig

12 A Drepung kolostor (Braiwün, t. 'bras spungs, Mundgod, Karnátaka, India) mongol *mitsan*-jából (tibeti ejtéssel *mitsen*, t. *mi tshan*, származási helyen alapuló szekció a kolostoron belül) biztosan van erre vonatkozó adat.

13 Például a Chukhagt Erdene Töv központban: <https://www.facebook.com/chuhagterdene.mn/posts/pfbid02gyzvC-NzKkG5fBx6TyNHnGy7yXD8P56Rn3NdKup39Y4ZEujNKH4NrVP7TwJN864l> [megtekintve: 2023.05.14.]

14 <https://legalinfo.mn/mn/detail/485> [megtekintve: 2023.05.20.] *A mongol államnak az állam és kolostorok/egyházi intézmények kapcsolatáról szóló törvénye*, 1993 11 11, Ulánbátor, (*Mongol ulsyn khuul'*, *Tör, süm khiidiin khariltsaany tukhai*), 2. fejezet, Az állam és kolostorok/egyházi intézmények kapcsolata (*Tör, süm khiidiin khariltsaa*), 4. pont.

15 A vallási vezetésnek ez a dualitása egykor is létezett Mongóliában. A *bogd gegeen* (*boyda gegen* < *gegegen*) volt az ország spirituális vezetője, míg a *khamba nomun khan* (*qambu nom-un qan*) az Ikh khüree és egyben az egész ország főapátja. Mindketten az Ikh Khüree-ben, a kolostorfővárosban éltek.

16 https://gogo.mn/r/k8x0m?fbclid=IwAR2qPVJEaK2lqkwb7bCWFpIPDQoheNrIXCABcBexPiiRbREy_38bVSjqKdk [megtekintve: 2023.05.14.]

17 A Kínával való kapcsolat ekkor újra annyira elmérgesedett (ahogy más esetben is a Dalai Láma mongóliai látogatásakor, komoly Mongóliát sújtó korlátozó intézkedéseket vezetett be a Kínai állam), hogy ez gyakorlatilag ellehetetlenítette a Dalai Láma további látogatásait.

Mongóliában. Azt is hozzátette, hogy igen fiatal kora miatt még nem szükséges nyilvánosságra hozni, ki az, illetve nehéz lenne ilyen fiatal korban trónra ültetni.¹⁸

Ha még messzebbre tekintünk vissza, ilyen irányú kijelentést már maga a 9. *bogd* is tett, azaz kinyilatkoztatta, tulajdonképpen végrendeletében, hogy halála után Mongóliában, mongol gyermekben fog újra testet ölteni. Mindezek után tehát már nem volt meglepő a dolgok ilyen alakulása. Ennek a kinyilatkoztatásnak az is része volt, hogy a Dalai Láma fogja elismerni az újraszületést, valamint, hogy az újraszületés nem fog résztvenni állami, politikai feladatokban, hanem csakis vallási ügyekben. Tibeti nyelvű életrajzából még egy olyan idézetet is keringtettek a bejegyzésekben és a médiában, amely szerint 2012-ben a Holdújév 5. napján, nemsokkal halála előtt azt mondta Ts. Garamjaw-nak (aki ugye a most megnevezett 10. *bogd* nagyanyja), hogy „Menni fogok hozzátok/a családotkhoz” (*Bi tanaid ochno shüü, nga khyed tshang la yong gi yin*), ami lehetett utalás az oda történő újraszületésére.¹⁹

A Dalai Lámának a *bogd* mongol gyermekben történt újraszületésére célzó nyilatkozata óta tehát hat és fél év telt el, míg végül idén, 2023. március 8-án a gyermek bemutatásra került. A késedelemnek lehetett oka zsenge kora, de inkább a körülmények, a politikai helyzet nem megfelelőisége is. Olyat is hallani, hogy a Gandan főkolostorban néhány éve újonnan megnyitott új hatalmas főszentély (mely 2016-ban már épült) már erre, a 10. *bogd* trónra ültetésére és Mongóliába hozására, itteni nevelésére történő előkészület volt. Az utólagos hírek szerint annak idején több tízezer gyermek közül választottak ki tizenegyet, akiket szüleikkel vendégségbe hívtak, és ott a hagyományosnak nevezhető módon hasonló tárgyak közül ez a gyermek ismerte fel egyedül a 9. *bogd* által használt tárgyakat, szertartáskellékeket.

„Nap fényességű, Hosszú életű”

A 10. *bogd* bemutatása után mongol nyelven megjelenő cikkek és bejegyzések a „*Naran gerelt, Tümen nast*”, azaz „Nap fényességű, Hosszú életű” tiszteleti néven emlegetik őt, e tiszteleti névnel pedig gyakran megemlítik, hogy szüleinek nevével is párhuzamban áll, azaz az Altannar („Arany-nap”), Mönkhnasan („Örökélet”) nevekkél.²⁰ Hosszabban ugyanez a tiszteleti megszólítás előfordul még a „Nap fényességű, Hosszú életű, legkiválóbb Vajradhara *bogd geegen*” (*Naran gerelt, tümen nast oroin deed Ochirdar’ bogd geegen*), „Legkiválóbb, Nap fényességű, Hosszú életű, Vajradhara megmentő 10. *bogd jewzündamba*” (*Oroin deed tümen nast, Ochirdar’ getlgegch arawdugaar bogd jewzündamba*), vagy éppen a „Nap fényességű, Hosszú életű, legkiválóbb, Vajradhara buddha megtestesülése, 10. *bogd jewzündamba khutagt* (*Naran gerelt tümen nast oroin deed, Ochirdar’ burkhany khuwilgaan arawdugaar bogd jewzündamba khutgat*) formában. Ez utóbbi, hosszabb megszólításokban már szerepel az is, hogy Vajradhara (mongol Ochirdar’, t. *rdo rje ’dzin, rdo rje ’chang, phyag na rdo rje*) megtestesülése (a *bogd*okat Tāranātha újraszületéseinek tekintik).

18 <https://thediplomat.com/2016/12/the-dalai-lama-in-mongolia-tournament-of-shadows-reborn/> [megtekintve: 2023.05.14.], https://gogo.mn/r/k8x0m?fbclid=IwAR2qPVJEaK2Iqkwb7bCWFpIPDQoheNrIXCABcBexPi-iRbREy_38bVSjqKdk [megtekintve: 2023.05.14.], https://www.dobu.mn/?p=3370&fbclid=IwAR3XC0kmql-9kk-vae2-ZrRrYx-y56bhN_wiTgHl6ATNoBuYgwciCFct5ueU [megtekintve: 2023.05.14.]

19 https://ia.dorgio.mn/post/7736?fbclid=IwAR2qPVJEaK2Iqkwb7bCWFpIPDQoheNrIXCABcBexPiiRbREy_38bV-SjqKdk [megtekintve: 2023.05.14.]

20 A mongol személynevek jellegzetessége, hogy jellemzően értelemmel bírnak és sokszor e két példához hasonlóan ugyanígy két tagból állnak, azaz két szó összetétele a személynév.

Ének a 20. század elejéről

A következő megemlítendő érdekesség a történeti szálhoz, pontosabban a 8. *bogd* halálához, az azt követő időszakhoz kanyarodik vissza, ugyanakkor a 9. *bogd* elismerését, beiktatását a jelenlegi, 10. újrászületéssel is párhuzamba hozza.

Ez pedig egy 20. század elején keletkezett ének, egy népdal, melynek kapcsolódó, (újra) aktuálissá váló sorait szintén rögtön a 10. *bogd* bemutatása után kezdték el terjeszteni:

„Ragyogó testű *bogdunkat*
A Nyúl évében fogadjuk.”²¹

A mongol eredetit két változatban is hallhatjuk: „*Tungalag dūrtei bogdygoo / Tuulai jildee zalna daa*” vagy „*Tunamal dūrtei bogdygoo / Tuulai jildee zalna daa*.” Ezek egyetlen szóban különböznek, a *tungalag* „tisza, fényes, világos” jelentésű, a *tunamal* pedig „áttetsző, tiszta, ülepített, üledékes” jelentésárnyalatú. Mindkettő nagyjából azonos értelemben illeszkedik tehát a verssorokba a mongol verselés sor eleji alliterációját követve: azonos betűvel kezdődve, mint a következő sor eleji *tuulai*, „nyúl”, szó.

A dal a 8. *bogd* avagy a *bogd khan* 1924-es halála után keletkezett az akkori kolostorfővárosban, a Niislel khüree-ben („kolostorfőváros”, mely 1911 és 1924 között viselte ezt a nevet, előtte a Bogdyn khüree, a „*bogd* kolostorvárosa”, vagy az Ikh khüree, „nagy kolostorváros” néven volt ismert, 1924 után pedig a forradalmi Ulánbátor, a „vörös hős” nevet kapta). A dal így szól: „A Shambhala²² kapuja tágasra kinyitva / Ragyogó testű *bogdunkat* / A Nyúl évében fogadjuk” (*Shanbalyn khaalga tsels khiigeed neegdleee khö / Tunamal dūrtei bogdiigoo / Tuulai jild zalna daa khö*).²³ Nyilvánvalóan az újrászületés mielőbbi megtalálásának remény-sorai ezek. Ennek két soráról van tehát szó.

Aktualitása a dalnak azonban nemcsak most van, hogy a 10. *bogd* bemutatására és majd trónra ültetésére a nyúl évében kerül sor, hanem a 9. *bogd* elismerésének a dharamshalai, Dalai Láma általi trónraültetése után már Mongóliában történt mindkét fontos eseményének évszáma is a nyúl évre esett: mind 1999, 9. *bogd*ként való itteni trónraültetése, mind 2011, a mongol buddhizmus fejekénti nyilvános elismerése. Előbbi föld nyúl év, *shoroon tuulai jil*, utóbbi vas nyúl év volt, *tömör tuulai jil*. Tehát a 9. *bogd*ot is az énekek megfelelően a nyúl évében ismerték el és ültették trónra, és most ugyanez ismétlődött meg, ugyanezért került elő ez a népdal. Már a 9. *bogd* végrendelete után is voltak olyan hangok, hogy biztos majd egy következő nyúl évben lesz kinevezve az aktuális újrászületés.

A 10. *bogd* Mongóliában, szertartások és trónra ültetés

A 10. *bogd* a hírek szerint nem kolostorban, hanem az Ulánbátort délről határoló Bogd Khan hegy Artsatiin am nevű völgyében egy olyan iskolában, buddhista kulturális intézményben fog tanulni,

21 *Zalakh*, „meghív, elhív”, a mongol nyelvben ugyanezt az igét használják egy-egy mester, tisztelt tanító fogadására, képmás, szent szövegek szentélyben való elhelyezésére stb. is, de a *sentiid zalakh*, „trónra ültetni” kifejezésben is ez szerepel - a *bogd*ok esetében nyilván ez utóbbiról is van szó.

22 *Shambal*, t. *sham bha la*, a Sambhala mitikus királyság, mely a *Kālacakra-tantrá*hoz (*düinkhor*, t. *dus 'khor*) kapcsolódik és melynek kultusza Mongóliában különösen elterjedt.

23 https://www.dobu.mn/?p=3370&fbclid=IwAR3XC0kmq9kk-vae2-ZrRrYx-y56bhN_wiTgHl6ATNoBuYgwcicFct5ueU [megtekintve: 2023.05.14.]

mely egyben vallási képzést is nyújt, de a Gandan kolostorból kijelölt tanárai is lesznek. Mongol szerzetes tanárai már ki is lettek nevezve, két, a rendszerváltás után elismert mongol *tulku*, a *Manzshir khutagt* és a *Lamyn gegeenten*²⁴ személyében,²⁵ az egyik, még a dharamshalai március eleji beavatáson készült fényképen már hárman együtt szerepelnek.²⁶ Azt még egyelőre nem tudni, fog-e hosszabb ideig az indiai kolostoregyetemeken tanulni, ahogy az a mongol *tulkuk* esetében (és sok más, rang és cím nélküli mongol láma esetében is) szokásos.

Indiai bemutatása után a 10. *bogd* aztán hamarosan Mongóliába érkezett, és május 4-re eső születésnapját már, mint kiemelt vallási ünnepet (*düitsen/düichen ödör*, t. *dus chen*, „ünnep(nap)”), a Gandan főkolostorban, a *Battsagaan dugan*²⁷ nevet viselő főszentélyben ünnepelték.²⁸ Ezen meg is jelent ikertestvérével együtt, és a lámáknak és az ott jelenlévő híveknek mint az aznapi szertartás adományozója, patrónusa (*öglögin ezen* vagy *jandag*, t. *sbyin bdag*) étel-, ital- (köztük születésnap tortája) és egyéb adományt osztott ki.²⁹ Születésnapját az indiai Shimlában található *dzsonang* (mongolul *jonan*, t. *jo nang*) főkolostorban (Dagdanpuntsogchoilin, Tagten phunchog cshölin, t. rtag brtan phun tshogs chos gling) is ünnepelték.³⁰ Minthogy a *jewtsündamba khutagt*-okat a nagy *dzsonang* iskolabeli mester, Taranätha (Künga nyíngpo, t. kun dga' snying po, 1575–1634) újraszületéseinek tekintik, aki élete egy részét a buddhizmus Mongóliában való elterjesztésének szentelte, így tehát a *bogd* nemcsak a mongol buddhizmusnak, de a tibeti *dzsonang* irányzatnak is feje. Már a 9. *bogd* is nagy szerepet vállalt a Dalai Láma megbízására a *dzsonang* irányzat támogatásában. Azonkívül, hogy születésnapja bekerül a szertartásrendbe, egyes vallási szervezetek, buddhista központok is már kijelentést tettek azzal kapcsolatban, hogyan fogják ezentúl ezt az évfordulót ünnepelni.³¹

A Gandanban azokban a napokban, melyek egyikére esett a *bogd* születésnapja, azaz az újonnan bevezetett *düitsen*, ünnepnap, a dél-indiai Drepung kolostor (*Braiwün khüd*, t. 'bras spungs) Losellin kolostoregyetemének (*Losalin datsan*, t. *blo gsal gling grwa tshang*) *khansür* (t. *mkhan*

24 A mongóliai *tulkuk* nevében a *khutagt* vagy a *khuwilgaan* elnevezés mellett előfordulhat a *geegen* vagy *gegeenten* („fényes, intelligens, megvilágosodott”) elnevezés is.

25 https://www.nio.mn/3069/?fbclid=IwAR3YideT-10nGvjv5_LF_xqQ39b09A9zY_n53umzGF2BSsF0uE0XxGfAlkY [megtekintve: 2023.05.14.]

26 <https://www.facebook.com/davaasuren.damdinsuren.7/posts/pfbid02kGhJEhnSuSeysxt2iV1hDUMjXCgwgY-n3uQ2zyQ15qtDnLVssW46E1kPrFaaX24t9l> [megtekintve: 2023.05.14.]

27 Az elnevezés jelentése: „szilárd fehér.” A mongol kolostorépítészlet néhány sajátos építészeti megoldásának egyike volt egyféle különleges formájú típusú főszentélyek (*tsogchin dugan*, t. *chogs chen 'du khang*) építése. Első és legnevesebb példányuk a lkhi khüere-beli hasonló nevet viselő főszentély volt, mely nevét arról kapta, hogy egy hatalmas, fehér színű, lapos szentélyépület volt egy kisebb és szintén lapos felépítménnyel. Nevét aztán elkezdtek használni a hasonló stílusban épült főszentélyekre is, így a nemrég újonnan épült főszentély is ezt a nevet viseli, és ezt a stílust követi.

28 A *bogdokkal* kapcsolatos éves ünnep még tavasz első hónapjának 14. napja, Öndör geegen halálának évforulója *Öndör Gegeenii ikh düitsen ödör*, azaz Öndör geegen nagy ünnepnapja néven.

29 <https://www.facebook.com/www.Buddha.mn/posts/pfbid0X8cqVJRws4tpCiK4PJTVgMdAYvHaBqC1HFt9gBdtZ-W3hbXfhVQEcXKDMC6kwa4dl> [megtekintve: 2023.05.14.] https://news.zindaa.mn/4lc4?fbclid=IwAR3EA8wHD-N4hG9HOlyC-MiA5GxkQ_AUZdqE9n6Kdsg3qCFvU3xl4lMuhIK0 [megtekintve: 2023.05.14.] <https://www.facebook.com/MongoliinSusegtiniiKholboo/posts/pfbid0n29FKo7vUwCYs9vJuk7PR7V8bdbM8JkgTRga2aNPr-WwKJipP6uHQjpMy33Hjc2JRI> [megtekintve: 2023.05.14.]

30 <https://www.facebook.com/mongolian.jonanga/posts/pfbid02HPPDYby1LLtJ88d5ivm7wBRYHUahc7W9AvAp-K5mws5nEMsZccjGxoQBaEXmUKwRXl> [megtekintve: 2023.05.14.]

31 Például a Jawzandamba Khutagt Töw, a *jewtsündamba khutagt*-okról elnevezett, világiaknak többéves és rövid képzéseket is tartó buddhista központ: <https://www.facebook.com/www.Buddha.mn/posts/pfbid0X8cqVJRws4tp-CiK4PJTVgMdAYvHaBqC1HFt9gBdtZW3hbXfhVQEcXKDMC6kwa4dl> [megtekintve: 2023.05.20.]

zur, ex-apát), *agramba* (t. *sngags rams pa*, a tantrikus kolostoriskolákban megszerezhető fokozat), és *ganjuurwa* (t. *bka' gyur ba*, kb. „a Kangyur ismerője”) rangokat viselő szerzetese, Dogdan / Dogdon rinbüüchi (*rinpocshe*, t. *rin po che*) által tartott Kangyur szóbeli átadás (*lün*, t. *lung*), *Ganjuuryn lün* (t. *bka' gyur lung*), zajlott. Ez egy 45 napig tartó kiemelkedő esemény. Eközben pedig már trónra ültetésének előkészületei zajlanak, bár annak időpontja és körülményei még nincsenek kihirdetve.

A 10. *bogd* hosszú-élet imája

A *bogd* hosszú életéért szóló, a 14. Dalai Láma által írt imája (*ölmiig batatgakh zalbiral* vagy *shawdan soldew*, Tib. *zhabs brtan gsol 'debs*) néhány kolostorban már bekerült a napi recitálású szövegek (*tsogchin*, Tib. *tshogs chen*) közé, bár erről hivatalos rendelkezés, hogy minden kolostorban ezt kellene tenni, nem készült. Ilyen ügyekről azonban eleve nincs központi rendelkezés a mongol buddhizmus kolostorai és szentélyei tekintetében. Mégis elmondhatjuk, hogy elismerésének már beiktatása, trónraültetése előtt is hatása van a mongol szertartásrendszerre is. A mongol kolostorok napi szertartásai eddig is tartalmaztak a *bogd*-dal vagy a *jewtsündamba khutagt*-tal kapcsolatos szövegeket, néhány egyéb, csak a mongol buddhizmusra jellemző szöveggel (és persze az ezen felül a csak egy-egy kolostorban megjelenő lokális szövegekkel) együtt.

A hosszú-élet ima a tibeti buddhizmus jellegzetes szövegtípusa.³² Egy-egy tanító, mester tanítása, az, ahogyan a Tant közvetíteni tudja, összekapcsol a hagyományvonalon keresztül a tanításokkal, így rendkívül értékes. Így azért szól az ima, hogy a tanító minél tovább maradjon jelen megtestesülésében, minél tovább tanítson, minél tovább tudja így átadni a tanításokat. Ezért például a hétágú vagy hétagú imaszerkezet vagy szertartásszerkezet (*doloon gishüünt, jenlag dünpa*, t. *yan lag bdun pa*, sz. *saptāṅga*), amely sok *mahāyāna* és *vajrayāna* buddhista ima, *sādhana* (t. *sgrub thabs*), és *pūjā* (t. *mchod pa*) alapszerkezete, egyik tagja is ezzel azonos értelmű: a buddhákhoz vagy tanítókhoz a *nirvāṇā*-ba tovább nem lépésért, a szenvedésből való „nem elmúlásért”, azaz minél hosszabb ideig a Földön maradásért szóló ima ((t. *mya ngan las mi 'da' bar*) *gsol ba* (*gdab pa*), sz. *adhyeṣaṇā*).

Egy ehhez közelálló szövegtípus a gyors visszatérésért szóló ima (*nyürjon soldew*, t. *myur 'byon gsol 'debs*), amely egy-egy eltávozott tanító esetében az ő minél gyorsabb visszatéréseért, azaz azért szóló ima, hogy minél gyorsabban újra testetöltve tudja folytatni a tanítást. Egy-egy kolostor napi szertartásszövegeiben is szerepelhet e két szövegtípus egyike, attól függően, hogy egy-egy, az irányzatukban jelentős tanító vagy *tulku* éppen jelen van-e testi formában. Például a rendszerváltás utáni vallási újjáéledést követően egyes mongol kolostorokban része volt a napi szertartásoknak idáig a 9. *bogd* gyors visszatéréseért szóló ima, most pedig a 10. *bogd* hosszú-élet imája került be e szövegek közé.

A 10. *bogd* hosszú-élet imáját a Dalai Láma írta 2016-ban, az újraszületése kiválasztása után. A mű egy 14 négy soros verszakkból álló imaszöveg, sorai a tibeti verselésnek megfelelően kötött szótagszámúak, 9-9 szótagosak. A fordítás a tibeti eredetiből készült, támaszkodva a négy általam elérhető mai mongol fordításra is.³³ Ezek egyikét, S. Gantömör fordításában pdf formában

32 A szövegtípusról részletesen: Cabezón 1996.

33 S. Gantömör fordítása: <https://www.facebook.com/gandanlavrang/posts/pfbid0PbgH2NAn5waZX4S82WiQkn-38JUV8Q84pNnKzcmtzGCGSQpqbWj2hrptseo2uMJ4bl> [megtekintve: 2023.05.25.], *lkhaaramba* (t. *lha rams pa*)

a Gandan Lawran (t. *dga' ldan bla brang*) *facebook* oldal tette elérhetővé, egy másikat pedig a Mongolyn Süsegtüii Kholboo (Mongol Buddhista Hívek Szövetsége) *facebook* oldala *lkhaaramba* (t. *lha rams pa*) D. Jawzandorj fordításában. Érdekességként megemlíthetjük, hogy születtek már egyéb imák, köztük hosszú-élet imák is a 10. *bogd*-hoz, például egyes mongol lámák tollából tibetiül,³⁴ két nyelven (tibetiül és mongolul)³⁵ vagy más értelmiségiektől mongolul.³⁶ A magyar fordítást azért is teszem itt közzé, hogy valamiképp szöveganyaggal is gazdagítsam a cikket, illetve, mivel ez a rövid ima mostantól a mongol buddhizmus egyik fő imája lesz, az olvasó megismerhesse.

Hosszú-élet imaszöveg:³⁷ a megvalósított bölcs dallama

A páratlan beszédű legkiválóbb tanító, a Nap³⁸ társa,
a tizenhét megvalósult *paṇḍita*,³⁹ a gyengéd védelmező,⁴⁰ Conkhapa,
a győzedelmesek felhatalmazottja, Szönám gyamcho⁴¹ és a többiek,
a menedék szent forrásai,⁴² adományozzanak erényt és szerencsét!

A megszakítás nélküli könyörületesség idejének felhői
a halhatatlanság nektárjának a fennköltségévé alakulva, belőlük
a megszámlálhatatlan sok (érdem)föld⁴³ hosszú-élet istenei⁴⁴
adományozzák most ide az állandó szilárd jelenlétet⁴⁵ megvalósító *siddhit!*

J. Jawzandorj fordítása: <https://www.facebook.com/MongoliinSusegtüiiKholboo/posts/pfbid02xpN1JKD-tUFD7aJcjqyHAPkbaohSPRMBK4iKQZzafphhU5jYzuv3sgjyRvWyuUFffl> [megtekintve: 2023.05.26.], J. D. (teljes név nem ismert) fordítása: <https://www.facebook.com/adiyanyam.gombojav/posts/pfbid02Kb76zGy8FPmic2LsjR6mawdUSiv2vQGinRxydykPCsV4aPL1vWbTNT1fkopRNvel> [megtekintve: 2023.05.20.], Erdene Gündsampil fordítása: <https://www.facebook.com/erdene.gundee/posts/pfbid02vB2Bxtao3xxPETduQoxQfgCtQUt2Nh395t-6Vz9Gpj7PRKejYaWhejyZ6DN6bGTUl> [megtekintve: 2023.05.20.]

34 https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02P5e3VpgV7uG1LTMeimw3HV2demc1Amaqrftcx-dUHjnvGJ2m6jNH3B1r5qbwyyqYLL&id=100030733968843 [megtekintve: 2023.05.20.]

35 https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02GJajn1gHc9RQ18ncNgpoZVdE8xHymJAguxvAmBrqd2QuSeBn5h4TrBnwaVTjC7m1l&id=100045234884154 [megtekintve: 2023.05.20.] https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02GsZgpTFKp5BzWQpAY1TMPnrD2t2oipGKy8Znawj1o1Xy-G6EJyrjqNRRNjYGrMetl&id=100045234884154 [megtekintve: 2023.05.14.]

36 <https://www.facebook.com/erdeniin.eh.sudar2016/posts/pfbid02qC49ykK396YekKw2Wiv3qs8tvXq4dbJpQbEm-NjyAEyjc6T2ZMxNsMo35WwU8p4Aj1> [megtekintve: 2023.05.14.]

37 *zhabs brtan smon tshig*

38 *nyi ma'i gnyen*, A *nyi ma*, „Nap”, Šākyamuni buddhára utal.

39 *paN grub*

40 T. *'jam mgon*, S. *mañjunātha*, „gyengéd védelmező”, Congkhapa (mongolul *Zonkhov*, t. *tshong kha pa*) jelzője.

41 t. *bsod nams rgya mtsho*, a címet elsőként viselő, azt Altan kántól megkapó harmadik Dalai Láma (1543–1588).

42 *skyabs gnas dam pa*, „a menedék szent helyei/tárgyai/forrásai.”

43 *zhing*, valószínűleg itt a *bsod nams zhing*, „érdemföld, érdemek földje” helyett áll röviden.

44 *tshé yi lha tshogs*

45 *rtag brtan*, „állandó(an) szilárd/változatlan”, a hosszú életre utal.

A lények támasza⁴⁶ a Nap társának Tana
 fenntartásában rivális nélkülien páratlan,
 a szerfeletti tudás lágy fennkölt vigadozásának serege,
 a Tan urának⁴⁷ lábainál imát mondok.

A lemondás és a megértés megvalósítása⁴⁸ egységességével való azonosság és
 a [*bodhicittára* törekvő] tudat felkeltése által uralt
 északi irány nagy mongol birodalmában
 a négy osztály⁴⁹ dicsőségére cselekvőként, kérjük, maradj sokáig jelen!

Az ötféle hanyatlás⁵⁰ sötétségének a nagy homályába burkolt
 világon általában, és különösen mongol földön
 a páratlan buddhacselekedetek időben beérése álta
 az érző lények nagy kimerültségének felfrissítőjeként, kérjük, maradj sokáig jelen!

A végtelenül mély tanításokat mindig tisztelő
 gyakorlással a tanulást, az elmélkedést és a meditációt⁵¹ végigvivő
 magyarázás, vita és írás⁵² mérhetetlen tetteinek
 a legkiválóbb megtestesülése, a Tan dicsőségére, kérjük, maradj sokáig jelen!

46 *gro ba'i rtsa lag*, szó szerint „a vándorlények gyökere és (vég)tagjai”, valaminek az alapját jelenti, amire az épül, amiből kinő.

47 *chos kyi dbang phyug*, sz. *dharmešvara*, „a Tan ura, a Tan mestere, a Tan erejével ellátott”.

48 *spangs rtogs*, szó szerint „lemondás és a megértés megvalósítása”, azaz az a törekvés, hogy mentesek leszünk minden szenvedéstől és annak okaitól, azaz elhagyjuk ezeket, minden szennyeződést és karmikus hajlamot, és a kétféle tudás (t. *mkhyen gnyis*) megvalósítása (a dolgok természetének tudása, t. *ji lta ba mkhyen pa*, és a „tudnivaló” dolgok minden részletének egyszerre tudása, t. *ji snyed pa mkhyen pa*, *ji rnyed pa mkhyen pa*).

49 *sde bzhi*. A „négy csoport, osztály, rész” itt vagy a tibeti buddhizmus négy nagy iskolájára utal, vagy az egykori mongol területi felosztás négy megyéjére vagy tartományára (*aimag*, mong. *ayimay*). Mindegyik általam elérhető mai mongol fordításban a *dörwön aimag* fordítás szerepel, amely azonban ugyanígy jelenthet négy megyét, de négy osztályt, csoportot is.

50 *Snyigs lnga* vagy *snyigs ma lnga*, a hanyatló idők, a sötét világkorszakot (t. *snyigs ma'i dus* vagy *snyigs dus*) jellemző ötféle hanyatlás. Ezek a következők: *tshé snyigs ma*, az élet(tartam) hanyatlása (lecsökkenése); *nyon mongs snyigs ma*, a nyomorúság, szenvedélyek (sz. *klesā*) hanyatlása (ezek elszaporodnak, uralkodnak a lényeken); *sems can snyigs ma*, a lények [tulajdonságainak] hanyatlása (az életidőn kívül például magasságuk is csökken, más tulajdonságaik is gyérülnek); *dus snyigs ma*, a korszak hanyatlása (az egész korszak a hanyatlás jegyeit mutatja); *lta ba snyigs ma*, a nézetek hanyatlása (azaz nem a Tant követik a lények).

51 *thos bsam sgom*, a hallgatás (és olvasás) avagy tanulás, a [tanultakon való] elmélkedés vagy reflektálás és a meditáció hármassága a tibeti buddhizmus oktatási módszereinek sajátossága.

52 *čhad rtsod rtsom pa*, a magyarázat vagy tanítás, a vita és az írás, avagy alkotás hármassága.

A tökéletesen tiszta erkölcsi törvények makulátlan földalpján az elnyugtatás és a belátás⁵³ magoncainak termése növekedvén, a három képzés⁵⁴ és a hét nemes drágakő⁵⁵ kincsestárának őrzője, a megszabadulás nagy vezetőjeként, kérjük, maradj sokáig jelen!

Kívül a test és beszéd vétkeit gúzsba kötő egyenkénti megszabadulásban,⁵⁶ belül a megszabadulás⁵⁷ határát maga mögött hagyó *bodhicittában*, titkosan pedig a két fokozat jógájában⁵⁸ törekedő bölcs, a Tan a teljes dicsőségére, kérjük, maradj sokáig jelen!

A bölcsességével a nemességben nem hanyatló Nāgārjunát,⁵⁹ a nemességével a bölcsességben nem elmaradó Upālit,⁶⁰ a bölcs, nemes, és jó, győzedelmes Congkhapát,⁶¹ ténylegesen mindőjüket egyben megtestesítő drágakő-természetűként, kérjük, maradj sokáig jelen!

A Tan tökéletes vezetője, a mélységes kinyilatkoztatások a lények térítésére megfelelően kellemes hangú jobb felé tekeredő Tan-kagylókörtjének *saṃsāra* és *nirvāṇa*⁶² gyógymódját tanító Tan uraként,⁶³ kérjük, maradj sokáig jelen!

53 *zhi lhag*, a *zhi gnas lhag mthong* rövidítése, kétféle meditációs módszer, az elnyugtatás (t. *zhi gnas*, sz. *śamatha*, „nyugalomban időzni”), melynek célja, hogy lenyugtassa és egyhelyben tartsa a tudatot, és a belátás vagy felismerés, mely a tudat természetének felismerését célozza (t. *lhag mthong*, sz. *vipaśyanā*).

54 *bslab gsum*, három képzés, azaz az erkölcsi törvények (t. *tshul khrims*, sz. *śīla*), az elmélyülés vagy összpontosítás (t. *ting 'dzin*, sz. *samādhi*), valamint a bölcsesség (t. *shes rab*, sz. *prajñā*) hármassága.

55 *'phags nor bdun*, a hét nemes drágakő, azaz a hit (t. *dad pa*, sz. *śraddhā*), az erkölcsi törvények (t. *tshul khrims*, sz. *śīla*), mértékletesség (t. *ngo tsha shes pa*, sz. *hrī*), szegyenkezés (t. *khrel yod pa*, *apatrāpya*), tanulás (t. *thos pa*, sz. *śrūta*), lemondás (t. *gtong ba*, sz. *tyāga*), és bölcsesség (t. *shes rab*, sz. *prajñā*).

56 *so sor thar pa*, sz. *pratimokṣa*

57 *zhi ba*, „béke, nyugalom, megnyugvás”, a *nirvāṇa* szinonimája.

58 *rnal 'byor*

59 *klu yi zhabs*, a „nāgák (t. *klu*) tiszteletreméltója”, Nāgārjuna (t. *klu sgrub*) nevének szó szerinti jelentése.

60 *nye bar 'khor*, sz. Upāli, a Buddha egyik fő tanítványa, aki leginkább arról híres, hogy a szerzetesi rendszabályokat (t. *ḍul ba*, sz. *vinaya*) ő mondta fel fejből a Buddha halála után az első zsinaton.

61 *blo bzang rgyal ba*, ahol a *blo bzang* feltehetően Congkhapa szerzetesi neve, a *blo bzang grags pa* rövid formája.

62 *srid zhi*, „létezés és nyugalom/béke”, a *saṃsāra* és *nirvāṇa* megfelelői.

63 *chos kyi dbang po*

A külső, belső és egyéb hármasságú Kālacakra⁶⁴
beéréssel megszabadító mélységes útja hatféle gyakorlatának⁶⁵ az instrukcióját⁶⁶
védelmező bölcs, a gyakorló hagyományvonal⁶⁷ *dzsomonangpa*⁶⁸
tanításának a nagy mestereként, kérjük, maradj sokáig jelen!

Állandóan csakis mások javára törekedvén
bármit is cselkedve a Lótusz-tartó⁶⁹ minden kívánságát
egészen ameddig a tér kiterjed, odáig
beteljesítő *mahāsattva*ként,⁷⁰ kérjük, maradj sokáig jelen!

Egyetlen anya, a vágyvilág Úrnője,⁷¹ Śrīdevī,
általánosságban a Tan és a lények, és különösen pedig a mongol föld
szerfeletti hanyatlására és nyomorba jutására gondolva,
a négyféle buddhacselekedettől⁷² egy pillanattig se tántorodj el!

A Három Drágakő győzedelmes tengerének az inspiráló áldása és
a tanvédő Śrīdevī⁷³ buddhacselekedetei révén
ezen imának minden célja maradéktalanul
és akadálytalanul, az élőlények dicsőségére teljesedjen be!

- 64 *phyi nang gzhan*, a Kālacakra (*düinkhor*, t. *dus kyi 'khor lo*, „idő kereke”) tanításokra jellemző hármasság.
65 *sbyor ba drug*, vagy *sbyor drug* (*Jordruk*), „hat egyesülés”, a Kālacakra rendszer szerinti meditációs gyakorlatok neve.
66 *khrid*, instrukció, útmutatás.
67 *sgrub brgyud*, olyan hagyományvonal, átadási vonal (*brgyud*), ahol a gyakorlásra, meditációra (*sgrub*) helyezik a hangsúlyt, ellentétben azokkal a vonalakkal, ahol a hangsúly a szövegek elméleti tanulmányozásán, a magyarázatokon van (*bshad brgyud*). Előbbiek közé tartozik például a *nyingma*, a *kadam*, a *marpa kagyü* és egyes más *kagyü* vonalak, vagy a *szakja*, valamint a fent említett *jordruk*, azaz a Kālacakra „hat egyesülés” gyakorlatai, utóbbiak közé a *gelug*.
68 *jo mo nang pa*, a *jo nang pa* iskolára utal. Ehhez tartozott Tāranātha, a *bogd*-okat pedig Tāranātha újraszületésének tekintik.
69 *phyag na pad mo*, sz. Padmapāṇi, „Lótusz-tartó”, Avalokiteśvara (t. *spyan ras gzigs*) egyik formájának neve.
70 *sems dpa' chen po*, sz. *mahāsattva*, „hatalmas hős lélek”, a *bodhisattva* (t. *byang chub sems dpa'*) mellett használják legtöbbször.
71 *'dod pa'i kham s ky i dbang phyug ma*, *lha mo 'dod (pa'i) kham s dbang phyug ma*, *dpal ldan lha mo*, sz. Śrīdevī egyik neve.
72 *rnam bzhi'i 'phrin las*, röviden *'phrin las bzhi*, négyféle buddhacselekedet, négyféle megvilágosult cselekedet: *zhi ba'i 'phrin las*, „békítő, békés”, *rgyas pa'i 'phrin las*, „növelő, gazdagító”, *dbang gi 'phrin las*, „erőtéljes, erővel felruházó”, *drag po'i 'phrin las*, „haragvó/haragos”.
73 *dmag zor rgyal mo*, sz. Pāravati, „az ellenséges sereget elhárító *torma* felajánlás királynője”, *dpal ldan lha mo*, sz. Śrīdevī egyik formájának neve. Ő a Dalai Lámák speciális védelmezője.

Összegzés

A 10. *bogd* megnevezése és trónra ültetése kétségkívül nagyon fontos a mongol buddhizmus szempontjából, hiszen legfőbb vallási vezetőjükről van szó, ráadásul a 9. *bogd* 2012-es halála óta csak most került erre az igen várt eseményre sor. Legfontosabb részükre mégis az, hogy a most kinevezett *bogd* mongol gyermek, így 265 éve – a 2. *bogd* halála után hozott, ezt megtiltó mandzsu császári rendelet óta – végre először töltheti be a pozíciót mongol személy. A 9. *bogd* esetében ez már lehetséges lett volna, akkor tibeti személyt nevezett meg a Dalai Láma a tisztségre. Mindez a Dalai Láma és Kína kapcsolata, a tibeti kérdés és Kína Mongóliának a tibetiekkel, tibeti buddhizmussal való kapcsolataira adott eddig is komoly reakciói miatt kockázattal is jár a jelen politikai környezetben. Mivel a gyermek még most is fiatal, tényleges szerepe majd csak felnövekedése után lesz, így arra, mit is jelent ilyen szempontból ténylegesen a beiktatása, majd csak később derül fény. A mongol buddhizmus keretein belül azonban kétségtelenül be fogja tölteni a hagyományos szerepet, tradicionális kettősségben együttműködve a Gandan főkolostor főapátjával. Első megjelenése szertartásokon már trónraültetésének hivatalos eseménye előtt meg is történt. Jelen cikkben a beiktatása körüli eseményeket, (főleg mongóliai) visszhangokat összegeztem, említettem a megnevezésekor újra szárnyra kelt, 20. század eleji népdalrészletet is. A vallásgyakorlat szempontjából fontos, megnevezése és beiktatása következtében beálló szertartásrendbeli változásokra is kitértem, valamint közreadtam a 10. *bogd* Dalai Láma tollából származó hosszú-élet imájának fordítását. Remélhetőleg így a mongol buddhizmusról kevesebb információval rendelkező olvasó számára is sikerült átfogó képet adni ezen igen fontos esemény minden vonatkozásáról.

Bibliográfia

Elsődleges (tibeti nyelvű) források

14. Dalai Láma. 2016. *zhabs brtan smon tshig drang srong grub pa'i dbyangs snyan zhes bya ba bzhugs so*.

Másodlagos irodalom

- Bareja-Starzyńska, A. 2018. „Jebsundamba Khutugtus of Mongolia.” *Oxford Research Encyclopedia of Religion*. <https://oxfordre.com/religion/view/10.1093/acrefore/9780199340378.001.0001/acrefore-9780199340378-e-615> [megtekintve: 2023.06.14.] <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199340378.013.615>
- Bareja-Starzyńska, A.. 2009-2010. „The Mongolian Incarnation of Jo nang pa Tāranātha Kun dga' snying po: Öndör Gegeen Zanabazar Bio bzang bstan pa'i rgyal mtshan (1635-1723): A case study of the Tibeto-Mongolian Relationship.” *The Tibet Journal* 34/35(3/2), *Special Issue: The Earth Ox Papers* : 243-261.
- Bareja-Starzyńska, A. 2015. *The Biography of the First Khalkha Jebsundampa Zanabazar by Zaya Pandita Luvsanprinlei*. Warsaw: Faculty of Oriental Studies, University of Warsaw.
- Bawden, Charles. 1961. *The Jebsundamba Khutukhtus of Urga*. Harrassowitz: Wiesbaden.

- Cabezón, José Ignacio. 1996. „Firm Feet and Long Lives: The *Zhabs brtan* Literature of Tibetan Buddhism.” In: José Ignacio Cabezón – Roger R. Jackson (eds.) *Tibetan Literature: Studies in Genre*. Snow Lion: Ithaca, New York: 344-357.
- Majer Zsuzsa. 2020. „Three Ritual Prayers by Öndör Gegeen Zanabazar.” In: Vesna A. Wallace (ed.) *Sources of Mongolian Buddhism*. Oxford University Press: New York: 329-358. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190900694.003.0016>
- Majer Zsuzsa. 2016. „A mongol buddhizmus egy fő imája Öndör gegēn Janabajar, az első mongol egyházfő tollából, és az általa írt egyéb szertartásszövegek.” *Távol-keleti Tanulmányok* 8(1): 67-92. <https://doi.org/10.38144/TKT.2016.1.4>
- Majer Zsuzsa. 2012. „Töwkhön, the Retreat of Öndör Gegeen Zanabazar as a Pilgrimage Site.” *Silk Road* 10: 107-116.

Internetes források

A hosszú-élet ima fordításai mongol nyelven

S. Gantömör fordításában pdf formátumban a Gandan Lawran *facebook* oldalán:
<https://www.facebook.com/gandanlavrang/posts/pfbid0PbgH2NAn5waZX4S82WiQkn38JUV8Q84pNnKczmtxGCGSQpqbWj2hrptseo2uMJ4bl> [utolsó letöltés: 2023. május]

lkhaaramba D. Jawzandorj fordításában a Mongolyn Süsegtanii Kholboo *facebook* oldalán:
<https://www.facebook.com/MongoliinSusegtaniiKholboo/posts/pfbid02xpN1JKDtUFD7aJcjyHAPkbaohSPRMBK4iKQZzafphU5jYzuv3sgjyRvWyuUFfl> [utolsó letöltés: 2023. május]

J. D. (teljes név nem ismert) fordítása:
<https://www.facebook.com/adiyanyam.gombojav/posts/pfbid02Kb76zGy8FPmic2LsjR6mawdUSiv2vQGinRxydykPCsV4aPL1vWbTNt1fkopRNvel> [utolsó letöltés: 2023. május]

Erdene Gündsampil fordítása:
<https://www.facebook.com/erdene.gundee/posts/pfbid02vB2Bxtao3xxJPETduQoxQfgCtQUt2Nh395t6Vz9Gpj7PRKejYaWhejyZ6DN6bGTU1> [utolsó letöltés: 2023. május]

Az egyéb interneten található források a lábjegyzetekben olvashatók